

попечителя Киевского учебного округа о состоянии начальных училищ за 1910 год. – К., 1911. – С. 12.

10. К истории женского образования в Киевской губернии // Киевская старина. – 1901. – № 1/3. – С. 151-152.

11. ЦДІАУ, ф. 707., оп. 47, спр. 18, с. 152, арк. 185–185 зв.

12. Титова О. До питання про вищу жіночу освіту на Україні в другій половині XIX ст. // Український історичний журнал. – 1971. – № 10. – С. 85-91; Положение о высших женских курсах, учрежденных в Киеве. – К., 1981. – С. 1-10; Памятная книжка Киевского учебного округа. – Часть I. Киевская губерния. – К., 1890. – С. 114-118; ЦДІАУ, ф. 127, оп. 1011, спр. 1827, арк. 217 зв.; Там само, ф. 127, оп. 1011, спр. 1823, арк. 235.; Там само, ф. 127, оп. 1011, спр. 1824, арк. 219 зв.; Там само, ф. 127, оп. 1011, спр. 1959, арк. 27 зв. та ін.

*Терех М.І.*

*Національний історико-культурний  
заповідник «Гетьманська столиця»*

## ДО ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В БАТУРИНІ НА ПОЧАТКУ XX ст.

*Немає нічого ціннішого, як розум і наука.  
В.Кубійович*

На початку XX ст. в містечку Батурина з населенням 5016 чоловік навчання проводилось в земській та в 3-х церковнопарафіяльних школах [2, 69]. Церковнопарафіяльна школа з трирічним навчанням була відкрита при Воскресенській церкві у 1897 р. Спочатку вона розміщувалась у приватному будинку, який орендувався за 35 крб. на рік. Відомо, що у 1899 р. тут навчалася 21 дитина. При Покровській церкві у 1898 р. була відкрита друга школа грамоти з трирічним навчанням в будинку приватної особи, який орендувався за кошти цієї церкви [3, 1]. Третя школа грамоти при Іоано-Богословській церкві знаходилась в с.Матіївці. До Жовтневої революції 1917 р. село входило до складу Батурина як один з його районів.

Для шкіл були виділені старі дерев'яні приміщення з невеличкими класними кімнатами, в яких не мали можливості розміститись всі бажаючі. Сільське початкове народне училище розмістили в дерев'яному аварійному приміщенні громадського призначення. У 1900 р. тут отримували освіту 151 хлопчик і 38 дівчаток [4, 123].

Для створення кращих умов навчання логічно постало питання будівництва нового училищного будинку. Громада Батурина виступила з ініціативою про відкриття в містечку 2-х класного училища Міністерства освіти. Це питання двічі (у 1901 і 1902 рр.) обговорювалось на зборах громади, земських зборах та комісіях, на яких було ухвалено звер-

нення до Конотопської повітової земської управи. На її черговому засіданні гласний від Батурина Леонід Матвійович Окерблом зачитав звернення. Повітова земська управа прохання задовольнила, а одночасно і виконала волю лікаря М.Ф.Затворницького, уродженця Батурина, який помер у жовтні 1900 р. в Орловській губернії і заповів Конотопському повітовому земству 30 тисяч карбованців на заснування та утримання на відсотки (1 тис. крб. на рік) ремісничого або сільськогосподарчого класу при Батуринському народному училищі. Сам грошовий внесок повинен був зберігатися в Російському Державному банку [2, 145].

Міністерство землеробства і державного майна в листі від 4 жовтня 1902 р. за № 17769 повідомляло Чернігівського губернатора, що «... поручається Черниговскому Управлению государственных Имуществ отвести Батуринскому земскому училищу, Конотопского уезда, Черниговской губернии участок в 2 дес. 1200 кв. саж., из усадебного места «бывший сад Графа Разумовского», Батуринского лесничества той же губернии» [5, 46]. На перспективу намічалось ще додатково виділити 30-40 десятин землі для створення навчальних парників, теплиць, розсадників, садів, городів [2, 9]. Конотопське повітове земство додало ще одну десятину землі (1 господарська десятина дорівнювала 1,45 га) – «графський сад» під будівництво училища, а також цеглу з кам'яної огорожі навколо території «графського саду». «По счету уездного техника, из упомянутой ограды может извлечено до 80000 вполне годного строевого кирпича, кирпич из фундамента ограды может пойти на забутовку фундамента училищного здания» [2, 142]. Міністерство землеробства і державного майна для будівництва приміщення безкоштовно виділило лісоматеріал, а «согласно общественному приговору соединенных сельских обществ местечка Батурина от 25 августа 1902 года на постройку школьного здания обществами м.Батурина асигновано 5000 руб.» [2, 10].

Конотопська земська управа направила до міністерства клопотання, на яке департамент землеробства в листі від 23 березня 1904 року за № 1703 дав свою згоду відкрити в Батурині сільське училище з курсами садівництва та городництва з правом двокласного міністерського училища. Учні, які закінчили повний курс Батуринського училища, мали такі самі права, як і ті, що закінчили двокласне училище Міністерства народної освіти [2, 8].

Техніком В.Савченком у вересні місяці 1904 р. був складений кошторис для будівництва приміщення училища на 210 учнів. Довжина його мала бути 41,5 аршин, ширина – 21 аршин і 1 вершок (30 x 15,7 м). Загальна вартість спорудження будинку склала 9657 крб. 61 коп. Цікаво, що в деяких із пунктів кошторису записано: «Выложить правильной



*Батуринське училище ім. М.Ф. Затворницького*

кладкой из кирпича на известковом растворе по шнуру, отвесу и ватерпасу со всеми карнизами и кирпичными украшениями цоколь здания, наружные и внутренние стены, с расщепкою и заливкою прыском каждого ряда... Заготовить и уложить по наружных стенах мауэрлат из обтесанных 5-ти вершков (5 x 4,4см = 22см) сосновых бревен, с осмолкою и обертыванием войлоком...» [2, 149]. При будівництві, яке розпочалося у тому ж 1904 р., вимоги та умови кошторису були виконані. Газета «Киевлянин» в червні місяці 1907 р. повідомляла: «В Батурине строится здание для 2-х класного училища Министерства народного просвещения. К осени оно будет готово и в конце года училище должно быть открыто».

Будівля збереглася до нашого часу і в її класах сьогодні навчаються учні Батурина та навколишніх сіл. Вона одноповерхова, мурована, прямокутна в плані, зризалітним виступом головного входу. Фасади декоровані геометричним площинно-рельєфним орнаментом. Виступаюче оздоблення виконане із цегли. Кожна кімната колись опалювалась від двох цегляних груб. Класи великі і світлі, мають висоту 4,1 м. Крім класних кімнат, в училищі були і окремі приміщення для сільськогосподарського класу, двох підготовчих класів для неграмотних дітей, а також приміщення для проживання учителя-агронома [2, 143]. Це були перші в Російській імперії однорічні професійні сільськогосподарські класи, де навчали основам землеробства та агрономії [6, 313].

У 1908 р. 2-х класне земське училище з п'ятирічним навчанням відвідувало 380 учнів, дві церковнопарафіяльні школи – 68 учнів. Загальна кількість дітей у Батурині віком від 8 до 11 років на той час становила 578 осіб [7, 168]. При училищі був організований хор учнів, який на

свята улаштував учнівські вечори для учнів та їх сімей. З газети «Киевлянин» (квітень 1909 р.) дізнаємося, що в училищі відбувся вечір на честь М.В.Гоголя: «Вечер открылся народным гимном, пропетым хором учеников и учениц в национальных костюмах. Затем одна из учениц пропела гимн Гоголю, повторенный хором, после чего следовало чтение учениками отрывков из сочинений Гоголя вперемешку с пением национальных песен».

Завідуючим Батуринським 2-х класним училищем був назначений І.М.Іващенко, який в кінці 1909 р. помер. Земська управа «... поставила во главе училища вдову покойного, тоже учительницу. Остальной преподавательский состав: три учительницы, из коих одна дочь Иващенко». Слід зазначити, що родині Іващенко за високий професіоналізм із річного кошторису Конотопської повітової земської управи у 1903-1905 рр. були виділені «на обучение детей по 60 руб.» [2, 430].

У фондах Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» зберігається «Свидетельство об успехах и поведении ученика Батуринского высшего начального училища Дьяченка Никиты за 1916-1917 уч. года», підписане інспектором Скоканом.

Розвиток суспільних відносин і виробництва спричиняв зміни і в системі освіти. Так у першому класі упродовж 1916-1917 навчального року в Батуринському вищому початковому училищі вивчали Закон Божий, російську мову, арифметику, геометрію, природознавство, історію, чистописання, малювання, гімнастику.

Свій слід на освітянській ниві Батурина залишив Кирило Григорович Стеценко (1882-1922), який у 1909 р. викладав хорівий спів в одній із місцевих шкіл.

## Посилання

1. Шендеровський В. Нехай не гасне світ науки. – К., 2003.
2. Журнали Конотопського чрезвычайного и очередного уездного собрания 27 июня и с 26 сентября по 1 октября 1904 года. – Конотоп, 1905.
3. Лист Державного архіву Чернігівської області № 74 від 03.03.98.
4. Памятная книжка Киевского учебного округа на 1900 год. Часть IV. Черниговская губерния. – К., 1900.
5. ДАЧО, ф. 145, оп. 3, д. 46.
6. Свод постановлений уездных земских собраний Черниговской губернии в 1902 году. – Чернигов, 1904.
7. История городов и сел Украинской ССР. Черниговская область. – К., 1983.
8. Стеценко Кирило Григорович (1882-1922) – відомий український композитор, хоровий диригент, громадський діяч. 1903 року закінчив Київську духовну семінарію. У 1907 році закінчив музичну школу в Києві, навчався у Київському музичному училищі. В одній із шкіл Батурина у 1909 р. викладав спів. Брав участь в організації музичного товариства «Боян». Автор музики до поеми Т. Шевченка «Гайдамаки», кантати «У неділеньку святую» романсів на слова Л. Українки, О. Олеся, П. Тичини, зокрема, «То була тиха ніч», «Знов весна», «Над нами ніч», «Свобода, рівність і любов», опер «Іфігенія в Тавриді», «Івасик-Телесик», музики до спектаклю і фільму «Сватання на Гончарівці». Створив Кобзарську школу. Працював у Всеукраїнському музичному комітеті при Наркомосі України. З 1920 р. керував музично-хоровою секцією музичного відділу «Дніпросоюзу». За його ініціативи створено хорову капелу (згодом капела «Думка»), засновано музичну бібліотеку. Викладав у Київському музично-драматичному інституті ім. М. В. Лисенка, Київській консерваторії. У Києві є вулиця ім. Стеценка. На будинку №6 по Великій Житомирській, де проживав митець, встановлено меморіальну дошку // Мистецтво України. Енциклопедія. – К., 1995, Т. 1.

*Овдієнко П.П., Страшко Є.М.  
Ніжинський державний  
університет ім. М. Гоголя*

**ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ  
ПОЛІТИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ  
ЧЕРНІГОВО-СІВЕРЩИНИ  
У КІНЦІ 1917 – НА ПОЧАТКУ 1918 рр.**

Порівняльний аналіз даних кампанії виборів до Всеросійських Установчих зборів, що відбулися в листопаді 1917 р., дозволяє не лише прояснити глибинні фактори, які обумовили радикальний поворот у вітчизняній історії наприкінці 1917 р., чим, власне кажучи, й обмежувалися дослідники даної тематики. Виконаний у руслі нової суспільної науки – політичної географії, яка вивчає територіально-політичні системи у їх взаємодії одна з одною та географічним простором [3, 243], такий аналіз дозволяє з'ясувати й специфіку протікання тих чи інших політичних процесів на певних просторах, пов'язаних між собою. Вибір в якості предмету аналізу результатів кампанії виборів до

Всеросійських Установчих Зборів у Могилівській, Орловській та Чернігівській губерніях – суміжних територіях з аналогічною (аграрною, селянською) соціально-економічною структурою та водночас відмінним етнічним складом населення, виявляє цілий ряд довгострокових тенденцій у формуванні територіально-політичних систем, притаманних Росії, Білорусі та Україні в цілому. Зрештою, мова може йти й про відмінні форми соціального та політичного самовизначення, що тривало восени 1917 р. у всіх національних районах Росії.

Вибори продемонстрували досить значний абсентеїзм електорату. Ця деталь красномовно свідчила про наростаюче масове розчарування демократичними інститутами, які асоціювалися у політично нерозвиненій ще масі з «пустою говорильнею». Якщо на Чернігівщині до виборчих урн не прийшло більше 1/3 виборців, то по Могилівському округу цей показник сягав 33,5 %, а часом і більше 50 % [7]. Натомість виборець у містах виявляв меншу електоральну дисципліну, ніж у сільській окрузі.

Деякі схожі тенденції виявилися і в результатах самого голосування. Досить переконливу перемогу здобули партії есерівського спрямування. Якщо на Чернігівщині два есерівські списки (№ 10 та № 1) здобули близько 60 % голосів, то по Могилівському округу блок російських есерів та Ради селянських депутатів мав ще більших успіхів – майже 71 %. Таким успіхом есери мусили завдячити досить дисциплінованому голосуванню селян. Недарма навіть В. Ленін, не помічений в симпатіях до неонародників, визнав, що «фірма есерів владарює на селі». Натомість те ж саме явище, щойно відмічене нами в цих двох виборчих округах, було притаманне й деяким іншим аграрним за своєю структурою губерніям російського чорноземного центру, Поволжя, Сибіру [8, 346].

Водночас «партія Леніна-Троцького» вибори практично прогнала: всупереч її претензіям на політичну гегемонію, на Чернігівщині вона отримала підтримку всього лише у 27 % виборців [12], а в середньому по Україні цей показник взагалі складав близько 10 % (практично стільки ж, скільки в середньому по Росії). Однак і це було досягнуто майже виключно за рахунок п'яти північних повітів губернії з переважно російським населенням [13, 32]. Ці райони, крім Новгород-Сіверщини, нині входять до Брянської області Російської Федерації. Більш виражена промислова структура з широким прошарком кустарів та робітників, гострий дефіцит продовольства також були «на руку» більшовицьким агітаторам. Просуваючись на південь, у більш багаті на продовольство чорноземні повіти Чернігівщини, більшовицький електорат швидко «танув», згортаючись до малопомітних величин у південних повітах. Це дає підстави стверджувати